

Катерина Юрїївна СОКОЛОВА

Аспірант кафедри податків і митної справи,
Національний університет ДПС України
46000, Україна, м. Тернопіль, вул. Кн. Острозького 18/15,
тел. +38 097 7200315, e-mail: s_katya@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ: ПІДХОДИ, СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Анотація

У статті досліджуються концептуальні основи поняття «податкового ризику», підходи, його сутнісні характеристики та особливості у взаємовідносинах органів фіскальної служби та платників податків. Розкрито поняття «податкового ризику» як об'єктивно-суб'єктивної категорії подолання конфліктності й невизначеності в ситуації неминучого вибору, що відображає ступінь досягнення очікуваного результату з урахуванням контрольованих і неконтрольованих факторів. Охарактеризовано фактори податкових ризиків, такі як «невизначеність», «ймовірність» та «втрати», що прямо або опосередковано позначаються на стані податкових надходжень, та вплив яких досить складно передбачити і чітко визначити, але можливо. Розглянуто прояв податкового ризику на всіх рівнях податкової системи, на всіх стадіях контрольно-перевірочної роботи та як об'єктивне явищем у функціонуванні будь-якої держави. Він прямо пов'язаний із процесом формування податкових надходжень, характеризується можливими бюджетними втратами в процесі реалізації податкової політики держави. На основі чого встановлено тісний причинно-наслідковий зв'язок, що прослідковується між платниками податків – дотриманням норм податкового законодавства – податковими ризиками – втратами бюджету. Систематизовано погляди вітчизняних науковців і фахівців та виділено окремі підходи до визначення поняття податкового ризику. Виокремлено основні сутнісні характеристики та особливості податкових ризиків для держави, як одного із суб'єктів податкових правовідносин та наведено загальні чинники, що визначають рівень чутливості фіскальної сфери до податкових ризиків, які об'єктивно зумовлені специфікою процесів, які там відбуваються, і пов'язані передусім з невизначеністю, наявністю великої кількості факторів, що прямо або опосередковано позначаються на стані податкових надходжень. В результаті проведених наукових досліджень сформовано в загальних базових рисах модель «податкового ризику», основними елементами якої є: об'єкт ризику, суб'єкт ризику, джерело ризику, фактори ризику, ризикова ситуація та функції ризику. Визначаючи податкові ризики як не випадковий результат діяльності суб'єктів господарювання, наголошено на об'єктивній реальності функціонування органів фіскальної служби України, в ризиковому середовищі, що постійно трансформується.

Ключові слова: податкові ризики; невизначеність; ймовірність; бюджетні втрати; органи державної фіскальної служби; податкова політика держави; податкові надходження; об'єкт ризику; суб'єкт ризику; джерело ризику; фактори ризику.

ЕКАТЕРИНА ЮРЬЕВНА СОКОЛОВА

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ НАЛОГОВЫХ РИСКОВ: ПОДХОДЫ, СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В статье исследуются концептуальные основы понятия «налогового риска», подходы, его сущностные характеристики и особенности во взаимоотношениях органов фискальной службы и налогоплательщиков. Раскрыто понятие «налогового риска» как объективно-субъективной категории преодоления конфликтности и неопределенности в ситуации неизбежного выбора, отражающий степень достижения ожидаемого результата с учетом контролируемых и неконтролируемых факторов. Приведена характеристика факторов налоговых рисков, таких как «неопределенность», «вероятность» и «потери», которые прямо или косвенно влияют на состояние налоговых поступлений, и влияние которых достаточно сложно предусмотреть и четко определить, но возможно. Рассмотрено проявление налогового риска на всех уровнях налоговой системы, на всех стадиях контрольно-проверочной работы и как объективное явление в функционировании любого государства. Он напрямую связан с процессом формирования налоговых поступлений, характеризуется возможными бюджетными потерями в процессе реализации налоговой политики государства. На основе чего установлена тесная причинно-следственная связь, которая прослеживается между налогоплательщиками – соблюдением норм налогового законодательства – налоговыми рисками – потерями бюджета. Систематизированы взгляды отечественных ученых и специалистов и выделены отдельные подходы к определению понятия налогового риска. Выделены основные сущностные характеристики и особенности налоговых рисков для государства, как одного из

субъектов налоговых правоотношений и приведены общие факторы, определяющие уровень чувствительности фискальной сферы к налоговым рискам, которые объективно обусловлены спецификой процессов, которые там происходят, и связанные прежде всего, с неопределенностью, наличием большого количества факторов, которые прямо или косвенно влияют на состояние налоговых поступлений. В результате проведенных научных исследований сформирована в общих базовых чертах модель «налогового риска», основными элементами которой являются: объект риска, субъект риска, источник риска, факторы риска, рисковая ситуация и функции риска. Определяя налоговые риски как случайный результат деятельности субъектов хозяйствования, отмечено объективность реальности функционирования органов фискальной службы Украины, в рисковом среде, которая постоянно трансформируется.

Ключевые слова: налоговые риски; неопределенность; вероятность; бюджетные потери; органы государственной фискальной службы; налоговая политика государства; налоговые поступления; объект риска; субъект риска; источник риска; факторы риска.

Kateryna SOKOLOVA

A post-graduate student of Taxation and Customs Unit,
National State Tax Service University of Ukraine

Address: 18, Kniaz Ostrozkyi Street, apt. 15, the city of Ternopil, 46000, Ukraine, telephone number
+38 097 7200315, e-mail: s_katya@ukr.net

THE CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR TAX RISKS: APPROACHES, ESSENTIAL FEATURES AND PECULIARITIES

Annotation

The article investigates the conceptual framework of the “tax risk” notion, approaches and its essential features and peculiarities in the interrelation between the fiscal service authorities and the taxpayers. The notion of the “tax risk” is defined as the objective-subjective category of treating proneness to conflict and ambiguity in the situation of inevitable choice that reflects the degree of achieving the expected outcome taking into consideration both controlled and uncontrolled factors. The factors of tax risks are characterized, such as “ambiguity”, “probability” and “loss” that either directly or indirectly affect the state of tax revenue and the impact of which is possible though rather difficult to predict and to define precisely. There has been studied the occurrence of tax risk on all levels of the tax system, all stages of inspection and as an objective phenomenon in the activity of any country. It is directly related to the process of generating tax revenue, it is characterized by the possible budget loss in the process of state taxation policy implementation. This has served as the basis for establishing the strong cause-and-effect relationship that is traced among the taxpayers – complying with the tax legislation norms – tax risks – budget loss. The ideas of Ukrainian scientists and experts have been systematized and particular approaches to defining the notion of tax risk have been distinguished. There have been selected the main essential features and the peculiarities of tax risks for the state as one of the constituents of tax legal matters and there have been listed the general factors which define the degree of the sensitivity of fiscal area towards tax risks that are objectively caused by the peculiarities of the processes taking place in this sphere and are principally connected with the ambiguity, the occurrence of a great number of factors that either directly or indirectly affect the state of tax revenue. Conducting the scientific investigation has resulted in establishing the general basic model of “tax risk”, the main elements of which include: a risk object, a risk subject, source of risk, risk factors, a risk situation and the functions of risk. While defining tax risks as a non-random result of the activity of an economic entity, there has been emphasized the objective reality of the activity of fiscal service authorities of Ukraine, in a risky environment that is being constantly transformed.

Key words: tax risks; ambiguity; probability; budget loss; fiscal service authorities; state tax policy; tax revenue; a risk object, a risk subject, a source of risk, risk factors.

JEL classification: G28, G32, H2.

Постановка проблеми. Податкова сфера відображає складні економічні відносини, що виникають під час контролю за сплатою податків, зборів та інших обов’язкових платежів, та в процесі їх перерозподілу супроводжуються невизначеністю і ризиком, суперечностями і конфліктами, множинністю цілей окремих суб’єктів господарювання. Ефективна будова податкової системи країни та управління її процесами, зокрема якісна контрольно-перевірочна робота, мають збалансувати ці інтереси для реалізації свого призначення, спрямованого на мобілізацію та розподіл ресурсів у державі, а також для стимулювання соціально-економічного розвитку і покращення добробуту суспільства.

Основою функціонування Державної фіскальної служби України є забезпечення реального й достатнього обсягу податкових надходжень, що акумулюються в централізованих і децентралізованих фондах грошових коштів, для реалізації її функцій, через дотримання основних принципів системи оподаткування – загальності, справедливості, визначеності та зручності.

Сьогодні актуальним питанням стає пошук шляхів зростання рівня добровільної сплати податків. Вони повинні бути головним джерелом поповнення бюджету, а основною функцією фіскальних органів – моніторинг цього процесу.

Зауважимо, що кожна стадія податкової політики держави пов'язана з можливістю виникнення податкових ризиків. Особливого актуального значення управління ризиками, зокрема податковими, набуває для країн, що трансформуються до ринкової економіки. З одного боку, в умовах економік, що трансформуються, рівні практично всіх ризиків суттєво вищі, ніж в економіках стабільних, адже саме нестабільність макроекономічних умов та умов ведення бізнесу, спонтанність змін в економіці веде до зростання загального рівня ризиків; з другого боку, такі ризики нерідко є досить специфічними й ними важко управляти через низку внутрішніх чинників. Зокрема, найчастіше через наявність цілого комплексу внутрішніх економічних труднощів і диспропорцій у країнах транзитивних економік домінують короткострокові пріоритети. Відповідно на перший план виходить необхідність поточного податкового регулювання, що нерідко не ув'язується з основами та завданнями податкової політики держави, структурної перебудови економіки, процесу реформування фіскальної служби, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Податкові ризики, як структурний елемент податкової політики та невід'ємна складова контрольно-перевірочної роботи органів Державної фіскальної служби України дедалі більше й частіше привертають до себе увагу як практиків, так і науковців. Досліджуючи питання ризиків, їх сутнісні характеристики та особливості, вітчизняні та зарубіжні вчені зробили значний внесок у знання про ризики. Ці питання розглядаються в працях В. Андрущенко, І. Балабанова, В. Вітлінського, Н. Внукової, Н. Гнатишиної, В. Гранатурова, О. Десятнюк, М. Клапківа, С. Наконечного, С. Осадця, А. Скрипника, О. Тимченко, Д. Штефаніча, А. Ястремського та інших.

Незважаючи на вагомі здобутки в цій сфері, питання податкових ризиків у аспекті контрольно-перевірочної роботи органів фіскальної служби досліджено недостатньо. Насамперед це стосується вивчення особливостей їх формування і прояву в сучасних умовах, оскільки джерела виникнення й чинники впливу на податкові ризики постійно змінюються. Отже, окреслені питання є актуальними.

Постановка завдання. Напруженість у фіскальній сфері значною мірою обумовлює неефективність податкової політики держави і одночасно породжує «поле» для ризикової діяльності суб'єктів господарювання. Тому особливого значення набуває мінімізація можливих бюджетних втрат, породжених існуванням ризиків у податковому середовищі. Мета дослідження полягає у висвітленні низки питань щодо сутності та особливостей податкових ризиків, необхідності врахування ризиків при проведенні контрольно-перевірочних заходів суб'єктів господарювання фіскальними органами, тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризик у сфері оподаткування зумовлений невизначеністю та конфліктністю інтересів, які виникають у процесі розподілу створеного продукту між платниками податків та державою. Платники – юридичні й фізичні особи, які безпосередньо створюють матеріальні та нематеріальні блага, – шукають напрями мінімізації податків, щоб віддати державі якомога менше. Держава ж розраховує на постійні й стабільні надходження в обсягах, принаймні, не менших, ніж заплановано в бюджеті на поточний рік і постійно шукає шляхи мобілізації додаткових надходжень. Отже, оскільки суб'єкти, що беруть участь у процесі оподаткування, мають різні інтереси, цілі й сподівання щодо сплати податків,

то поняття «податковий ризик» має неоднозначний зміст.

Ризик притаманний будь-якій сфері людської діяльності та є об'єктивно неминучим елементом прийняття будь-якого управлінського рішення, тому що головна характеристика умов господарювання в ринковій економіці – це невизначеність. Управлінські рішення, як правило, приймаються при обмеженій інформації про набір можливих подій, ймовірність їх настання і наслідки.

У розробленні концептуальних положень щодо ризику у податковій сфері слід відштовхуватись від загальної теорії ризику. Аналіз, систематизація та узагальнення концептуальних підходів, представлених у науковій літературі, дають підстави виокремити основні семантичні інваріанти і на їх підґрунті сформуувати основні структурні елементи категорії «ризик». А саме:

Ймовірність – це можливість або неможливість настання того чи іншого явища, зокрема ризику та відповідно отримання або не отримання відповідного результату. В якості одиниці виміру поняття «ймовірності» служить ймовірність реальної події, яка в наслідок певного процесу повинна відбутися. Ймовірність події є певне число, яке збільшується при збільшенні можливості події. Даний термін є фундаментальним для теорії ймовірностей і дозволяє кількісно порівнювати події за ступенем можливості їх настання. Очевидно, що більш ймовірною вважається подія, яка відбувається частіше. Крім того, ймовірність події залежить від об'ємів вихідної інформації, з однієї сторони, і від суб'єкта господарювання – з іншої. Це, в свою чергу, означає, що до ймовірності тої чи іншої події додається поняття «невизначеності».

Невизначеність – це фундаментальна характеристика недостатнього забезпечення знаннями процесу прийняття економічного рішення щодо певної проблемної ситуації, тобто це невірогідність (наявність фіктивних даних), неоднозначність (нечіткість, неточність), невідомість (часткова або повна відсутність інформації про певну проблемну ситуацію) [1; 2].

Причинами виникнення невизначеності є:

- недетермінованість процесів і, як наслідок, відсутність можливості повного проорокування й прогнозування даних;
- відсутність повної інформації або її суб'єктивного аналізу при плануванні контрольно-перевірочного заходу та відпрацюванні поведінки (об'єкта) суб'єкта господарювання;
- вплив суб'єктивних факторів на результати проведених досліджень (рівень кваліфікації працівників, які проводять аналіз, величина тимчасового простору аналізованого періоду, оцінка, тощо) [3].

В економічній фаховій літературі широкого розповсюдження набуло визначення ризику, побудоване на невизначеності майбутнього стану, що для держави проявляється через ступінь відхилення від отримання запланованих раніше податкових надходжень, так званих втрат бюджету, а для суб'єкта господарювання – від мети господарської діяльності, отримання запланованого раніше прибутку. Тобто із характеристики «ймовірності» та «невизначеності» впливає ще один фактор – «втрати». При цьому суть ризику характеризується не як збиток чи загроза, яких можна зазнати внаслідок прийнятого рішення, а лише як можливість появи відхилення від мети, для досягнення якої і приймається рішення. Особливо значний вплив цих факторів відчувається в нашій країні при побудові економіки ринкового типу та постійній модернізації фіскальної служби, коли проявляються різні види невизначеності як для держави, так і для суб'єктів господарювання. На основі вищесказаного, можна зробити висновки, що в основі категорії «ризик» лежить ймовірна природа ризикової діяльності суб'єктів господарювання та невизначеність ситуації при її провадженні, що несе за собою втрати.

Отже, узагальнюючи результати досліджень [4; 5; 6], можна дати таке означення податкового ризику.

Податковий ризик – це економічна категорія, яка являє собою об'єктивно-суб'єктивну площину подолання конфліктності й невизначеності в ситуації неминучого вибору,

притаманній процесам оподаткування і адміністрування податків та відображає ступінь досягнення очікуваного результату з урахуванням контрольованих і неконтрольованих факторів, що призводять до невикористаних можливостей і фінансових збитків як для держави, так і для платника податків.

Податковий ризик необхідно розглядати з різних позицій: з боку платників податків та з боку держави (зокрема, органів Державної фіскальної служби України та інших державних відомств).

З позиції платника податку, податковий ризик – це економічна категорія, що відображає особливості сприйняття платником податків небезпеки можливих втрат (збитків), пов'язаних з процесом оподаткування та сплати податків [4].

З позиції держави, податковий ризик – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття суб'єктами управління процесами оподаткування невизначеності кінцевого результату їх діяльності унаслідок можливого впливу на них ряду об'єктивних та суб'єктивних зовнішніх і внутрішніх факторів, що призводить до зменшення бази оподаткування, порушень податкового законодавства платниками податків, неефективного адміністрування податків та податкових втрат бюджету [6].

Важливим і найбільш складним етапом дослідження податкових ризиків є їх якісний аналіз, покликаний виявити об'єктивні й суб'єктивні чинники, котрі породжують ризик у сфері оподаткування [7]. Податковий ризик держави полягає в імовірності недотримання фактичних податкових надходжень порівняно з плановими (прогнозними) як у цілому з податкових доходів бюджету, так і з окремих видів і груп податків. В сучасних умовах господарювання широко розповсюджуються порушення податкового законодавства, що призводить до певних утрат і з боку держави, і з боку суб'єкта господарювання. У зв'язку із цим, підвищується рівень податкових ризиків, управління якими є одним з пріоритетних завдань органів Державної фіскальної служби України.

Своєчасне виявлення податкових ризиків та забезпечення ефективного управління ними, спрямованого на їх мінімізацію, є одним із важливих завдань модернізації системи управління державними фінансами України. Від його розв'язання залежать виконання передбаченого законом про державний бюджет обсягу податкових надходжень та фінансове забезпечення виконання державою її функцій. Все це потребують вивчення причин виникнення та факторів розвитку саме податкових ризиків, як передумови визначення оптимальних параметрів податкової системи, що мінімізує ризик бюджетних втрат.

Звертаючись до етимології поняття «ризик», відзначимо, що філологи визначають ризик як можливість чогось небажаного (наприклад, втрати), економісти – як можливість відхилення фактичного результату від запланованого, статистики уточнюють: ймовірність настання визначеної небажаної події, тощо [8].

У психології терміну «ризик» відповідають три основні взаємопов'язані визначення:

- ризик, як міра очікуваної несприятливості в діяльності, що визначається ймовірністю невдач та ступенем несприятливих наслідків при цьому;
- ризик, як дія, що загрожує суб'єкту втратою;
- ризик, як ситуація вибору між двома можливими варіантами дії: менш приваблива, але більш надійна, та більш приваблива, але менш надійна (такий ризик пов'язаний з можливими несприятливими наслідками) [9].

Поєднання цих підходів створює можливість розглядати податковий ризик як ситуативну характеристику діяльності, що об'єднує невизначеність результату та можливі несприятливі наслідки у випадках реалізації прийнятих рішень, що можуть призвести до втрат бюджету при виконанні плану податкових надходжень та, як наслідок, неефективному формуванні, розподілі та використанні державних і місцевих централізованих фондів грошових ресурсів.

Систематизуючи погляди вітчизняних науковців і фахівців, можна виділити окремі підходи до визначення поняття податкового ризику.

По-перше, податкові ризики у вузькому значенні являють собою потенційно можливі відхилення бюджетного показника податкових надходжень від його запланованого значення під дією ризикоутворюючих факторів. Тобто податкові ризики можна розглядати як ймовірність зміни поступлення податкових платежів у наслідок дії ризикоутворюючих факторів, що відбивається прямо або опосередковано на обсягах бюджетних втрат. До факторів ризику слід віднести причини, обставини, умови, що створюють ймовірність несприятливих ситуацій і негативних результатів. Податковий ризик може бути пов'язаний з ймовірністю не здійснення податкових платежів платниками податків, через застосування схем їх мінімізації та ухилення, що в свою чергу призводить до ненадходження коштів від запланованих податкових поступлень. Об'єктивність останнього підходу можна пояснити тим, що, оскільки податкові надходження є «імперативною» складовою доходів державного бюджету, які в процесі перерозподілу направляються для фінансового забезпечення завдань і функцій держави та місцевого самоврядування, то проблему податкового ризику не можна розглядати як проблему суто податкової сфери.

По-друге, податкові ризики у широкому значенні полягають у вірогідності невиконання заходів податкового планування та податкової політики у зв'язку з неефективним використанням податкових ресурсів та порушенням їх пропорцій. Відповідно в більш широкому трактуванні з точки зору всіх складових податкової політики податковий ризик може трактуватися як потенційна можливість (ймовірність) зміни податкових надходжень унаслідок дії одного або сукупності чинників, що має в кінцевому підсумку прямий чи опосередкований вплив на провадження податкової політики держави.

По-третє, визначення податкових ризиків як різновиду економічних ризиків передбачає їх розгляд як такої податкової ситуації, коли зменшується якість податкового планування, а порушення норм законодавства зростає [8].

Розмаїття думок про сутність податкового ризику пояснюється, з одного боку складністю та багатоаспектністю цього явища, а з другого – недостатньою увагою до нього та обмеженим застосуванням в реальній податковій практиці й управлінській діяльності і практично повним його ігноруванням в існуючому законодавстві. Зокрема, навіть у Податковому кодексі України немає визначення поняття «податкового ризику». Даним законодавчим документом передбачено тільки визначення ризику як ймовірності недекларування (неповного декларування) платником податків податкових зобов'язань, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи [10].

Звертаючись до аксіом філософії ризикології як науки, можна виокремити основні сутнісні характеристики та особливості податкових ризиків для держави, як одного із суб'єктів податкових правовідносин:

Економічна природа. Податковий ризик виявляється у сфері податкової діяльності держави, (зокрема в особі органів фіскальної служби) та суб'єктів господарювання, й характеризується можливими втратами бюджету. З точки зору податкового менеджменту, поява податкових ризиків обумовлена існуванням факторів невизначеності, що, у свою чергу, є властивістю економічного середовища: нестійкість і невизначеність ринку та економічних умов обумовлюють формування нестабільних грошових потоків у просторі та в часі. Невизначеність завжди супроводжує податкові ризики і характеризує такі їх властивості: ризик стосується майбутнього і тісно пов'язаний із прогнозуванням; ризик передбачає ймовірність несприятливої ситуації і наслідків, прогнозованих чи не прогнозованих. У цьому контексті головним джерелом податкових ризиків, так само, як і в інших сферах економічної діяльності, є фундаментальна характеристика економічних систем – відсутність повної інформації (асиметрична поінформованість різних сторін) про стан об'єкта управління на момент прийняття управлінського рішення та брак часу для врахування дії всіх чинників і прийняття обґрунтованого рішення. Наприклад, причинами невідомості податкової інформації може бути неповнота, неінтерпретованість, неструктурованість, несприйнятливості інформації. Причинами

відсутності та неповноти інформації, що акумулюється державними фінансовими органами, є відсутність чи недосконалість системи обміну інформацією між різними контрольними органами, а також між контрольними органами та іншими органами державної влади, неподання або несвоєчасне подання інформації платниками податків, порушення вимог щодо форми її подання тощо.

Об'єктивність прояву та всеохоплюючий характер. Податковий ризик є об'єктивним явищем у функціонуванні будь-якої держави. Хоча ряд параметрів податкових ризиків залежить від суб'єктивних управлінських рішень, об'єктивна природа його прояву залишається незмінною. Податковий ризик існує незалежно від того, усвідомлюється він чи ні, та чи враховують його особи, що приймають управлінські рішення. Він виникає внаслідок впливу об'єктивно притаманних чинників, що супроводжують процес прийняття рішень в економіці, а саме: невизначеності, відсутності вичерпної інформації на момент оцінювання та прийняття рішень, неоднозначності прогнозів тощо. Будь-яка діяльність суб'єктів господарювання зумовлює ризики, котрі призводять за певних умов до небажаних наслідків для податкової системи в цілому (йдеться про ризик невикористаних можливостей). Крім того, податковий ризик проявляється на всіх рівнях податкової системи, на всіх стадіях контрольно-перевірочної роботи та є об'єктивним явищем у функціонуванні будь-якої держави. Він прямо пов'язаний із процесом формування податкових надходжень, характеризується можливими бюджетними втратами в процесі реалізації податкової політики держави, тощо.

Вірогідність реалізації. Вірогідність категорії податкових ризиків виявляється в тому, що ризикова подія може відбутися, а може й не відбутися в процесі виконання державою (зокрема Державною фіскальною службою України) своїх функцій. Ступінь цієї вірогідності визначається дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, проте ймовірнісна природа податкових ризиків є постійною його характеристикою. Податковий ризик характеризується певною ймовірністю настання несприятливих ситуацій і наслідків. Ймовірність виникнення несприятливих ситуацій обов'язково має бути більшою від нуля і меншою за одиницю. За рівнем ймовірності настання непередбачуваних подій можна виділити повну та часткову невизначеність і повну визначеність. За повної визначеності ймовірність дорівнює одиниці, за часткової – прогнозованість ризикових подій перебуває в межах від нуля до одиниці, за умови повної невизначеності ймовірність настання передбачуваних подій наближується до нуля. При цьому, за умови нульової ймовірності – ризику не існує, а за ймовірності настання несприятливих ситуацій, що дорівнює одиниці, обов'язково виникне проблема кризи, але не ризик.

Невизначеність наслідків. Податковий ризик супроводжується фінансовими втратами для держави, але існує невизначеність граничної межі наслідків його настання. Невизначеність наслідків породжує прийнятність податкового ризику, а існування ризику породжує необхідність оцінювання ступеня його впливу суб'єктами податкових відносин для зменшення бюджетних втрат. Оцінювання податкового ризику припускає необхідність вибору альтернативної дії, тобто прийняти ризик чи не прийняти. У реальній практиці податкового планування, податкового контролю таких альтернатив набагато більше. В одних випадках вибір альтернативи характеризується на основі минулого досвіду, в інших – на моделюванні ситуації розвитку подій у майбутньому, у третіх – просто на інтуїції розробників планів. До того ж, оцінка рівня податкового ризику має суб'єктивний характер на відміну від самого ризику, і залежить від оцінки соціально-економічного стану держави, її політичної та податкової складових. Наприклад, з боку держави введення податку на нерухоме майно має на меті забезпечити власними доходами місцеві органи влади для підвищення автономії місцевого самоврядування і можливості виконувати власні повноваження на належному рівні, а з боку платника податку – виникає зворотна реакція, спрямована на пошук можливості ухилення від сплати через підсвідоме небажання оподатковувати належне йому (вже оплачене за власний рахунок) майно. Це, зрештою, призводить до невиконання планових показників податкових

надходжень та, відповідно, недофінансування окремих статей бюджету, зростання рівня бюджетних втрат.

Варіабельність рівня. Показник рівня податкових ризиків значно варіює під впливом численних об'єктивних і суб'єктивних чинників, які знаходяться в постійній динаміці. Динамічність рівня податкового ризику як у розрізі основних його складових, так і в детальнішому розгляді може суттєво змінюватися в часі. До загальних об'єктивних і суб'єктивних факторів що мають вплив на зміну рівня та структури податкового ризику можна віднести:

- різна динамічність змін соціально-економічних процесів;
- постійні зміни ринкової кон'юнктури;
- зростання інтеграційної залежності політичних і соціально-економічних процесів;
- різна періодичність та інтенсивність несприятливих факторів, що спричиняють появу або посилюють податкові ризики.

Відповідно в різні часові періоди можуть змінюватися інтенсивність і масштаби наслідків одних факторів ризику, з'являтися нові ризики, тощо.

Суб'єктивність оцінки. Незважаючи на об'єктивну природу податкових ризиків, як економічного явища, основний показник його оцінки – рівень ризиків – має суб'єктивний характер. Ця суб'єктивність, тобто нерівнозначність оцінки даного об'єктивного явища, визначається різним рівнем повноти й достовірності інформаційної бази, кваліфікації персоналу, їх досвіду у сфері податкового ризик-менеджменту та іншими чинниками. Також, ризик у податковій сфері необхідно розглядати з урахуванням особливостей впливу конкретних умов діяльності суб'єктів господарювання на результат – втрати бюджету. Окрема ризикова подія може повторюватись у часі, і сам ризик, з точки зору джерела й чинників, що його зумовлюють, виникає з певною ймовірністю. Невизначеність наслідків податкового ризику полягає в тому, що результат дії цього ризику залежить від конкретних умов (дії або бездіяльності суб'єктів господарювання), а тому втрати, зумовлені ним, а саме – відхилення від запланованої суми податкових надходжень, завжди різні, та несуть в собі суб'єктивну залежність від управлінських рішень [8; 11].

Отже, об'єктивність прояву та всеохоплюючий характер податкових ризиків, їх економічна природа та динамічність складають їх сутнісні характеристики та особливості у діяльності органів фіскальної служби, яка виконує функції держави, як одного із суб'єктів податкових правовідносин.

Розглянемо загальні чинники, що визначають рівень чутливості фіскальної сфери до податкових ризиків, які об'єктивно зумовлені специфікою процесів, які там відбуваються, і пов'язані передусім з невизначеністю, наявністю великої кількості факторів, що прямо або опосередковано позначаються на стані податкових надходжень, та вплив яких досить складно передбачити і чітко визначити, але можливо.

Чинники політичного та законодавчого характеру:

- політична стабільність та прозорість державного управління, рівень розвитку інститутів влади;
- рівень співпраці між гілками влади у виробленні економічних рішень, якість законодавчого механізму;
- існуюча практика внесення змін до чинних законодавчих актів у податковій сфері, розмежування повноважень між рівнями владних структур, стан виконання ухвалених рішень.

Зміни протягом звітного періоду нормативної бази, що регулює розмір ставок податків і зборів, які надходять до бюджету, внесення змін до порядку їх сплати, зміни суб'єктів та об'єктів оподаткування прямо впливають на наповнення дохідної частини бюджету, а отже є чинником ризику втрат бюджету прямої дії. Суттєвим чинником зростання податкових ризиків є введення системи пільгового оподаткування для тих чи інших суб'єктів оподаткування або галузей. Позитивний вплив таких заходів (за умов об'єктивності й правильності відповідних розрахунків та інших стабілізуючих дій) на наповнення дохідної частини бюджету має

відстрочений у часі характер, а в короткостроковому періоді їх реалізація призводить до недонадходження податкових платежів до бюджету. Така залежність податкових ризиків та втрат бюджету від розміру наданих податкових пільг свідчить про необхідність ґрунтовного аналізу наслідків будь-яких змін до законодавства та розроблення окремих механізмів упровадження таких змін у рамках управління податковими ризиками.

Особливо зміни законодавчого характеру впливають на функціонування органів державної фіскальної служби регіонального рівня, що ускладнює податкове та інше планування в регіоні, порушує принцип збалансованості податкових надходжень, тощо.

Чинники економічного характеру:

- стан та стабільність розвитку економіки. Цей чинник має значний вплив на рівень доходів суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб), частина яких у вигляді обов'язкових відрахувань формує податкові надходження. Високий рівень економічного розвитку обумовлює також наявність різних регуляторів, що підтримують стабільність економіки в цілому попри вплив різних дестабілізуючих явищ (економічні цикли та ін.). Наслідком стабільності доходів суб'єктів господарювання є відносна відповідність запланованих і фактичних сум податкових надходжень;

- якість формування податкової політики. Від того, наскільки вдалим є досягнення основних цілей фіскальної політики, а саме – формування ефективного механізму наповнення бюджету та побудови оптимальної структури системи податкового контролю, багато в чому залежить рівень податкових ризиків. Відповідно формування податкової політики має виходити зі стратегічних пріоритетів економічного розвитку, бути послідовним і передбачуваним;

- ефективність податкового адміністрування. Організація роботи з мобілізації податкових платежів є чинником податкових ризиків, оскільки саме від неї залежить виконання запланованих сум податків і зборів та надходження їх у бюджет того або іншого рівня. Необхідно відзначити, що не завжди роботу щодо збирання податків слід оцінювати негативно, якщо коефіцієнт мобілізації низький. Оскільки однією з причин низьких сум сплачених податкових платежів може бути прагнення платника податків приховати оподатковувану базу (вплив чинника тінізації економіки), а також відсутність фактичної податкової бази порівняно з запланованими даними (вплив чинника неякісного податкового планування та прогнозування);

- стан податкових резервів та прозорість розрахунків в економіці. Системи взаємозаліків та заборгованості в економіці (як заборгованості в податковій сфері, так і кредиторської й дебіторської заборгованості підприємств) дестабілізуюче впливає на формування ефективного механізму наповнення дохідної частини бюджету. Як правило, зростання кількості учасників такого ланцюга заборгованостей і не грошових форм розрахунків, збільшення масштабів таких операцій не лише прямо підвищує податковий ризик, а й відображає посилення тінізації економіки;

- рівень тінізації економіки – «говорить сам за себе» та є вкрай негативним та дестабілізуючим чинником.

Чинники зовнішньоекономічного характеру:

- рівень імпортно-експортної залежності економіки, структура імпорту/експорту;

- конкурентоспроможність, диверсифікованість структури основних торговельних партнерів.

Рівень імпортно-експортної залежності економіки, структура імпорту/експорту та диверсифікованість структури основних торговельних партнерів прямо визначають, якою мірою зовнішні чинники можуть впливати на економічні процеси в країні та, зокрема, на рівень податкового ризику. Серед таких чинників – коливання цін на світових ринках, зміни основних курсів валют, економічні процеси в країнах, що є основними імпортерами, політичні чинники та ін. Так, коливання цін на світових ринках товарів і послуг впливає на стан податкових надходжень через вплив на рівень доходів суб'єктів господарювання, що здійснюють експортно-імпорту діяльність. Відповідно з коливанням доходів таких суб'єктів

господарювання змінюються й суми обов'язкових платежів, які надходять від них у бюджети різних рівнів. Крім того, від рівня світових цін залежить контрактна вартість експортованих та імпортованих товарів, а отже й суми митних зборів, що надходять до бюджету, тощо.

Чинники боргового характеру:

- рівень боргового навантаження на економіку, оптимальність структури державного боргу, рівень умовних зобов'язань. Зважене управління державним боргом, з одного боку, безпосередньо впливає на рівень податкових ризиків, з другого – відіграє значну роль у поліпшенні загального макроекономічного становища та є складовим фактором зменшення так званого ризику країни.

Чинники податкового планування, виконання та контролю:

- якість податкового планування та прогнозування безпосередньо залежить від реальності макроекономічних та макрофінансових показників і визначає адекватність податкових показників. Податкове планування та прогнозування використовується в комплексі з метою оптимізації розподілу податкових ресурсів держави. Не якісне податкове прогнозування закладає неправильні орієнтири для розроблення плану податкових надходжень з точки зору обсягів бюджетних ресурсів та їх використання як у цілому, так і за окремими видами [8; 11; 12].

Враховуючи вище наведені концептуальні основи та загальні характеристики податкових ризиків, чинники чутливості фіскальної сфери, можемо сформулювати в загальних базових рисах модель «податкового ризику», основними елементами якої є:

Суб'єктом податкового ризику виступає держава, в особі органів Державної фіскальної служби України, які мають компетенцію приймати ризикові рішення та юридичні й фізичні особи, що є платниками податків та зацікавлені в результатах управління об'єктом ризику.

Об'єкт податкового ризику для держави з одного боку є діяльність платників податків, пов'язана з отриманням доходів та нарахуванням і сплатою податків, з іншого боку – сама діяльність органів фіскальної служби (інших контролюючих органів), процеси адміністрування податків, надання послуг платникам податків та державним установам, виконання інших, покладених на них функцій. Прийнято вважати, що оцінити ефективність виконання та функціонування законів у вичерпній повноті та з необхідною точністю платниками податків неможливо.

Об'єктом податкового ризику для платника податків є податкова політика держави, її діяльність стосовно організації сплати податків. Прийнято вважати, що моніторинг та прогнозування цього процесу з позиції платника у вичерпній повноті (особливо у перехідній економіці) здійснити неможливо, тому у найближчій перспективі у його діяльності будуть існувати ризики.

Види об'єктів ризику:

Противник ризику, тобто особа, яка при даному очікуваному доході віддає перевагу гарантованим результатам діяльності, визначеним податковим зобов'язанням згідно законодавчих норм (особи, що не схильна до ризику).

Нейтральний (байдужий) до ризику – особа байдужа до вибору між гарантованим і ризиковим результатом. На вибір об'єкта впливають якісні, не цінові фактори.

Схильний до ризику – особа, яка надає перевагу ризиковому результату відносно гарантованого.

Джерело ризику – фактори (явища, процеси), які спричиняються невизначеністю та конфліктністю.

Фактори ризику – обставини, при яких причини ризику проявляються і призводять до ризикових ситуацій, що спричиняють невизначеність подальшого розвитку об'єкта ризику після прийняття рішення суб'єктом ризику.

Фактори, у свою чергу, поділяються на об'єктивні й суб'єктивні.

Об'єктивні фактори – фактори, які не залежать від суб'єкта господарювання (зовнішні):

законодавча база, соціально-економічні, політичні, ринкові та інші фактори.

Суб'єктивні фактори – фактори, які безпосередньо залежать від суб'єкта господарювання: рівень дотримання законодавчо встановлених норм, вибір типу контрактів та контрагентів, ступінь податкової довіри, тощо.

Ризиковою ситуацією є подія, обумовлена причинами і факторами ризику, яка може привести до негативних або позитивних наслідків для органів державної фіскальної служби.

Функції податкового ризику – інноваційна, регулятивна, захисна та аналітична.

Модель «податкового ризику» обґрунтовує теоретичні основи наукових досліджень того, що податкові ризики не є випадковим результатом діяльності суб'єктів господарювання, а об'єктивною складовою діяльності органів фіскальної служби, в ризиковому середовищі, що постійно змінюється.

Висновки та подальші дослідження.

1. Ризик, як міра очікуваної несприятливості, як дія, що загрожує суб'єкту втратою та як ситуація вибору між двома можливими варіантами дії створює можливість розглядати його як ситуативну характеристику діяльності, що об'єднує невизначеність результату та можливі несприятливі наслідки у вигляді втрат бюджету. Податкові ризики – це не випадковий результат діяльності суб'єктів господарювання, а об'єктивна реальність функціонування органів фіскальної служби України, в середовищі, що постійно трансформується.

2. Податкові ризики характеризуються наявністю факторів «невизначеності», «ймовірності» та «втрат», що прямо або опосередковано позначаються на стані податкових надходжень, та вплив яких досить складно передбачити і чітко визначити, але можливо.

3. Податковими ризиками охоплені всі учасники податкових правовідносин, які позбавлений гарантій, що податковий ризик не буде присутній в їхній діяльності, приймаючи рішення в умовах невизначеності.

4. Об'єктивність прояву та всеохоплюючий характер податкових ризиків, їх економічна природа та динамічність складають їх сутнісні характеристики та особливості у діяльності органів державної фіскальної служби, що ґрунтуються на існуванні невизначеності в податковій сфері, спричиненій постійними реформами, конфліктом інтересів, відсутністю вичерпної інформації на момент прийняття ризикового рішення, тощо.

5. Суб'єктивність прояву податкових ризиків пов'язана з цілями і рішеннями суб'єктів податкових правовідносин, оскільки податкові ризики безпосередньо стосуються держави та визначають рівень чутливості її фіскальної сфери.

6. «Модель податкового ризику» включає: об'єкт ризику, суб'єкт ризику, джерело ризику, фактори ризику, ризикову ситуацію та функції ризику.

Отже, в результаті проведених наукових досліджень тісний причинно-наслідковий зв'язок прослідковується між платниками податків – дотриманням норм податкового законодавства – податковими ризиками – втратами бюджету. Оскільки такі зв'язки формуються під впливом діяльності платників податків з однієї сторони, та органів фіскальної служби – з іншої сторони, а також під дією численних контрольованих та неконтрольованих факторів, то повністю уникнути ризиків неможливо, однак завжди існує можливість їх передбачити і мінімізувати. Концептуальні основи податкових ризиків, їх характеристики та сутнісні особливості є основою для подальших наукових досліджень податкових ризиків, зокрема у контрольно-перевірочній діяльності органів державної фіскальної служби та розробки системи їх комплексного фінансового моніторингу. Це нагальна потреба в контрольно-перевірочній діяльності сучасної фіскальної служби.

Список літератури

1. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента: Т.1/ И. А. Бланк. — К.: Ника-Центр, 1999. — 592 с.

-
2. Верченко П.І. Ризикологія: Навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисц./ П.І. Верченко, Г.І. Великоіваненко, Н.В. Демчук. — К.: КНЕУ, 2006. — 176 с.
 3. Лук'янова В.В. Економічний ризик / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач. — К.: Академвидав, 2007. — 464 с.
 4. Вітлінський В.В. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок / В.В. Вітлінський, О.М. Тимченко // Фінанси України. — 2007. — № 3. — С. 132-139.
 5. Гранатуров В.М. Податкові ризики держави: визначення та класифікація / В.М. Гранатуров, І.Б. Ясенова // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 86–94.
 6. Редич О.В. Проблеми впровадження ризико-орієнтованого підходу в управлінні діяльністю органів ДПС України / О.В. Редич / Модернізація державної податкової служби України у контексті інноваційного розвитку: матеріали науково-практичного семінару. — Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2008. — 261 с.
 7. Колісниченко К.В. Основні характеристики податкових ризиків. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2011-2/Колісниченко.pdf>.
 8. Федосов В.М. Бюджетна система: підручник/ за наук. ред. В.М. Федосова, С.І.Юрія. — К.: Центр учбової літератури, Тернопіль: Економ. Думка, 2012. — 871с.
 9. Черкасов В.В. Деловой риск в предпринимательской деятельности. — К.:Либра, 1996. — 160 с.
 10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI: за станом на 01.01.2014 р. [Електронний ресурс]/ Відомості верховної ради України. — 2011. — № 13-14, № 15-16, № 17, 112 с. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
 11. Вовчак О.Д., Кеменяш І.Г. Податкові ризики в системі управління економічною безпекою підприємницьких структур України // Фінанси України. — 2008. — № 1. — С. 41-46.
 12. Десятнюк О.М. Концептуальні основи теорії ризиків у сфері оподаткування / О.М. Десятнюк // Фінанси України. — 2009. — № 10. — С. 107-115.
 13. Risk Management Guide for Tax Administration [Електронний ресурс] // Version 1.02 (February, 2006); European Commission. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu>.

References

1. Blank I.A. Fundamentals of Financial Management: Vol.1 / I.A. Blank. — K.: Nika Center, 1999. — 592 p.
2. Verchenko P. I. Ryzukolohiya: Teach method. guidances. for self. examine. dysts. / P. I. Verchenko, G. I. Velykoivanenko, N.V. Demchuk. — K.: KNEU, 2006. —176 p.
3. Lukyanova V.V. Economic risk / V.V. Lukyanova, T.V. Golovach. — K.: Akademvydav, 2007. — 464 p.
4. Vitlinsky V.V. Sources and types of tax risks, their relationship / V.V. Vitlinsky, O. M. Timchenko // Finance of Ukraine. — 2007. — № 3. — P. 132-139.
5. Granaturov V.M. State tax risks: definition and classification / V.M. Granaturov, I.B. Yasenova // Finance of Ukraine. — 2007. — № 10. — P. 86-94.
6. Redych O.V. Problems of implementing a risk-based approach to the management of the STS of Ukraine / O.V. Redych / Modernization of the State Tax Service of Ukraine in the innovative development: Proceedings of the workshop. — Irpen: National University STS of Ukraine, 2008. — 261 p.
7. Kolisnichenko K.V. Main features of tax risks. [Electronic resource] / Access: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2011-2/Колісниченко.pdf>.
8. Fedosov V.M. The budget system: manual / by science. ed. V.M. Fedosov, S.I. Yuriya. — K.: Center of educational literature; Ternopil: Economy. thought. 2012. — 871p.
9. Cherkasov V.V. Business risk in business. — K.: Libra, 1996. — 160 p.

10. *Tax Code of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI: As of 01.01.2014 p. [Electronic resource] / Supreme Council of Ukraine. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17, 112 p. – Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.*

11. *Vovchak O.D., Kemenyash I.G. Tax risks in the management system of economic security businesses of Ukraine // Finance of Ukraine. – 2008. – № 1. – P. 41-46.*

12. *Desyatnyuk O.M. Conceptual foundations of the theory of risk in the field of taxation / O.M. Desyatnyuk // Finance of Ukraine. – 2009. – № 10. – P. 107-115.*

13. *Risk Management Guide for Tax Administration [Електронний ресурс] // Version 1.02 (February, 2006); European Commission. – Access: <http://ec.europa.eu>.*